

HELLEBÆK I ÆLDRE TID
AF VICTOR THALBITZER

NAVNET Hellebæk kan udlægges paa forskellig Maade, men den Betydning, der har mest Sandsynlighed for sig, er vistnok "den hellige Bæk". Navnet maa, hvis man gaar ud fra denne Oprindelse, stamme fra en Tid, der ligger inden Kristendommens Indførelse, og Stedet har da allerede dengang været kendt, selv om det ikke har været bebygget eller beboet. Omtale af eller Minder om en saadan tidlig Bebyggelse har det ikke været muligt at finde. En af de vigtigste Kilder til Nordsjællands Topografi og ældste Historie er Esrom Klosters Brevbog, men medens en stor Del endnu eksisterende

Stednavne i Nordsjælland findes omtalte heri, saasom Tikøb, Hornbæk, Villingerød, Bistrup, Bøtterup, Sande, Riisby, Borsholm (Birgersholm), Gurre, Horneby og Havreholm, findes Hellebæk ikke nævnt. Heraf kan ganske vist kun sluttes, at Stedet ikke har tilhørt Klosteret; men heller ikke andetsteds findes Hellebæk omtalt. Saaledes nævnes det ikke i en Skatteansættelse over Bønderne i Tikøb Sogn, der stammer fra Christian II.s Tid. Her nævnes saavel Saunte (Saffwinthe, 2 Gaarde), Skibstrup (3 Gaarde) og Apperup (2 Gaarde), men derefter følger 2 Stednavne, Hemmingstrup og Henelulth, der efter Rækkefølgen ganske vist kunde være Landsbyer beliggende omtrent ved Hellebæk - den næste i Rækken er Teglstrup - men disse Navne ses ikke at have nogen Tilknytning til Hellebæk, og hvor de har ligget, kan ikke oplyses. Det store Skovdistrikt, der strakte sig fra Helsingør nordpaa og vestpaa til Hornbæk og Esrom Sø, kaldtes Ørwith og var ifølge Kong Valdemars Jordebog Konungelef, Kronens Eje, og her har Hellebækken flydt uforstyrret fra Skovsøerne ud i Sundet. Man maa nøjes med den Antagelse, at der ikke har været nogen Bebyggelse af Betydning udover muligvis en Gaard og nogle Fiskerhuse ved Hellebæk (eller Aalsgaarde) før Frederik II.s Tid, og at man først da har faaet Blik for de Muligheder, Egnen frembød til Erhvervsvirksomhed. Ved Reformationens Indførelse hjemfaldt Klostergodset til Kronen. Esrom Klosters store Besiddelser, der strakte sig over hele Nordsjælland og iøvrigt ogsaa omfattede Ejendomme i Skaane og Halland, tilfaldt saaledes helt og holdent Kongen og skaffede denne foruden en værdifuld Tilvækst i de Besiddelser, Kronen allerede havde, en Tilførsel af Arbejdskraft, idet Bøndernes Arbejdsydelse til Klosteret overførtes til Kronen. Klosterets Ophævelse skete dog paa en lempelig Maade, idet Besiddelsen først blev inddragen, efterhaanden som Beboerne i Klosteret uddøde, og Esrom Kloster, der var et Cistercienserkloster, beholdt sin Abbed indtil videre. Endnu i Aaret 1559 var der 1 Abbed og 11 Munke tilbage, og først i dette Aar forlod disse sidste Beboere Esrom Kloster og blev af Frederik II flyttede til Sorø, hvorefter Kongen benyttede Klosteret til Jagtslot.

De store Midler, Kongen fik til Raadighed gennem Overtagelsen af Kirke- og Klostergoods, forøgedes yderligere, efter at Peder Oxe i 1566 var vendt tilbage til Danmark og havde overtaget Styrelsen af Landets

Finanser. I 1567 forhøjede han nemlig Øresundstolden ved at indføre en Told ogsaa paa Skibenes Last, hvilken Forhøjelse medførte, at Tolden i et Aar steg fra 39,000 til ca. 96,000 Daler (1 Daler = 4 1/4 Krone). Christian III havde ved sin Død i 1559 efterladt Statskassen i en forholdsvis gunstig Forfatning. Ganske vist medførte Syvaarskrigen 1563-70 store Udgifter; den kostede Landet ialt 4 1/2 Mill. Daler, men disse blev væsentlig tilvejebragte ved Hjælp af ekstraordinære Skatter, og faa Aar efter Krigens Afslutning stod paany betydelige Midler til Frederik II.s Raadighed. Frederik II var ikke den Mand, der lod Pengene ligge uvirksomme i Statskassen. Han havde Renæssancens Pragtlyst og et kraftigt Initiativ, og da der efter Krigen var rigeligt med ledig Arbejdskraft, blev Resultatet en opblomstrende Byggevirksomhed. Først og fremmest skulde den stadig voksende Indtægtskilde, Øresundstolden, beskyttes. Det gamle Krogen havde vist sig utilstrækkelig dertil, og i Stedet lod Frederik II nu opføre det større og stærkere Kronborg. Hans v. Paaske og senere Anton v. Obergen ledede Opførelsen, der begyndte i 1575 og var afsluttet i 1584. Det havde da kostet 200.000 Daler, der væsentlig var afholdt af Øresundstolden.

For at Fæstningen kunde virke efter sit Formaal, var det nødvendigt at have Depoter og Reparationsværksteder, ligesom den Tilvækst i Byens Befolkning, de store Arbejder medførte, og Garnisonen dannede Grundlag for, at forskellige industrielle Virksomheder paabegyndtes. Dette gav Anledning til, at en Mængde dygtige Haandværkere, Bygmestre og Ingeniører tog Ophold i Helsingør, nogle var indkaldte af Frederik II fra Tyskland og Nederlandene, andre synes frivilligt at have søgt herop for at udnytte Chancerne og maaske ogsaa for at undgaa Religionsfølgelserne under Hertugen af Alba, der netop huserede i disse Aar. En del af disse Fremmede tog fast Bopæl i Helsingør og fik Beskæftigelse ved den Industri, som udviklede sig omkring Kronborg i Helsingør og Omlandet. Et Led i denne Industri blev i de følgende 300 Aar Fabrikvirksomheden i Hellebæk.

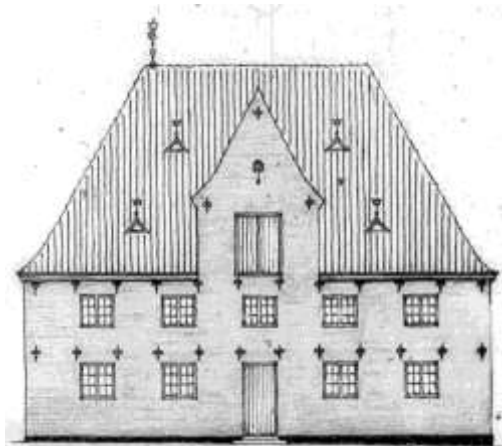

For en industriel Virksomhed under de daværende Forhold fandtes der her gunstige Betingelser, idet der baade var Brændselmateriale og Vandkraft. Skovene strakte sig dengang omtrent fra Helsingørs Udkanter langt ind i Nordsjælland og bestod væsentligst af Bøg og Eg. Vandkraften var ganske vist ikke særlig rigelig, men det var dog det eneste Sted i Helsingørs umiddelbare Omegn, hvor den fandtes, og ved Forbindelsesgrave fra Søerne nærmest Stranden til Søerne og Dammene længere inde i Skoven var der Mulighed for at udvide den; Grøften mellem Sorte Sø og Klare Sø i Teglstrup Hegn stammer fra 1577, hvor den blev gravet paa Frederik II.s Befaling; det samme gælder det Løb, der fører fra Skaaningedammen til Mølledammen, og som endnu findes, omend Skaaningedammen nu har et andet Afløb. I Sundtoldsregnskaberne for 1576 omtales nemlig et Arbejde, der bestod i, at udrydde den Mose, der er paa højre Side af Hellebæks Gaard og slaa tvende Dæmninger for samme Vandløb at driffve den Strøm, som plejer at løbe ned i Stranden, indudi Mølledammen og gøre en Grav derhos". Der fandtes altsaa i 1576 en Gaard ved Hellebæk. Samme Aar er imidlertid den først kendte Mølle opført. Det ses af Øresundstoldregnskaberne, at baade Snedkere, Tømrere, Smede og andre Haandværkere i nævnte Aar har arbejdet paa Hellebæks Mølle, og at hans kong. Majestæt er kommen overens med Jakob v. Mansfræds om forskellige Jordarbejder og Rydning af en Sandbanke samt Anlæg af Vej over "Beckfloden", som Bækken lidt pretentiøst benævnes.

Kanal mellem Sortesø og Klaresø

Af en Befaling af 9. Decbr. 1585 til Gert Rantzow, Embedsmand paa Kronborg, fremgaar, at Kongen i dette Aar har nedsat Matz v. Brunsvigs Afgift 4 Læster, 3 Pd. Rug aarlig af de to Møller ved Hellebæk, som han har i Værge, med ½ Læst Rug. Der var altsaa paa det Tidspunkt to Møller ved Hellebæk. Af den i 1576 opførte Mølle har vi en Beskrivelse i en Inventarfortegnelse fra 1684, der er affattet bl. a. af Hans Rostgaard, den kendte Ridefoged og senere Amtsforvalter for Kronborg Len, Ejeren af Krogerup. ”Huset selv” - siges der -, er grundmuret med Jernankere belagt og med Tagsten overlagt, som udi den højlovede Konning Frederik II.s Tid til en Melmølle er bleven opbyggt, men nu udi Aar 1681 efter kgl. Befaling ganske af nye - hvor den var forfalden - repareret og inventeret til et Jernverk og for den Skyld østen til det gamle Hus en ny Bygning er tilsat og er den østre Gavl af fornævnte nye Bygning, som vender ud mod Vandgangen, opsat af savskaarne Egetømmer, baseret paa en Fod af graa Kampesten og beklæd med Fyrrebrædder.” Det nævnes derhos, at der paa Taget fandtes, ”8 Kobberfløje og Knapper med Jernstenger, hvorudi staar Friederich II.s Navn och Krone”, og desuden, at der i Møllen fandtes to udhugne Stene med Aarstallet 1576 og Frederik IIs Navn og Krone.

Kongens Mølle

Denne ældste Hellebæks Mølle eller, som den ogsaa benævnes, Kongens Mølle maa herefter antages at være opført i 1576 og har altsaa været en Melmølle, dreven ved Vandkraften fra Mølledammen. Dens Bygninger har, som det fremgaar af foranstaaende, overlevet Svenskernes ødelæggende Besættelse af Nordsjælland i 1659 -60 og aabenbart: været baade solide og anselige. Det synes nærliggende at antage, at Møllen er opført af Hensyn til Forsyningen af Hoffet og Garnisonen paa Kronborg og paa Foranledning af Kongen. Møllens Beliggenhed maa have været mellem Mølledammen og Stranden, men Rester af denne Møllebygning kan ikke efterspores.

De her nævnte to Møller skulde imidlertid kun blive de første af en

Række Anlæg. Kronborg Fæstning og den dertil hørende Garnison havde i høj Grad Trang til et Reparationsværksted i større Stil og Værksteder, hvor Hærens og Kronens tekniske Behov kunde tilfredsstilles, bl.a. til Støbning og Forarbejdning af Metaller, og det laa nær at lægge disse Værksteder ved Hellebæk, hvor Vandkraften ikke var udnyttet alene ved fornævnte Møller, hvor der var Brændsel nok, og hvor Afstanden til Helsingør ikke var større, end at Transporten kunde ske uden stor Bekostning, tilmed da Helsingør passeredes af en Mængde Skibe, ladede med Metaller og andre Raastoffer, deriblandt Kul, og Helsingør bl. a. paa Grund af Sundtoldens Opkrævning var benyttet som en Indførselshavn - ganske vist uden at have nogen Havn i Nutids Forstand - af Betydning.

I Øresundstoldregnskabet for 1598 er opført, ”hvad der er købt och endydermere hvad er bekostet paa den nye Hammermølle ved Hellebeck udi det Aar 1598”. Man kan af Regnskabet se, at der er betalt Arbejds løn til Murmester, Kalkslager, Pligtfolk, Tømmermænd, og Savskærere. Ligeledes har Graver Valentin Spangenberg haft store Arbejder ved Hellebæk i dette Aar, aabenbart en videre Fortsættelse af de Arbejder, han ogsaa ses at have udført derude i 1576 og 1577. Han har øjensynlig været en af Tidens store Entreprenører, stærkt benyttet af Kongen. Saaledes var det ogsaa ham, der senere i Aaret 1600 fik i Entreprise at udgrave Aaen fra Arresø nordpaa over Kassemose, hvilken Aa var tilsandet.

Ogsaa Smede har været engageret dette Aar, deriblandt Kleinsmeden Gothard Rande, der paa egen Bekostning, dog af Kongens Jærn og Kul, har udført forskellige Arbejder. Han blev samme Aar ansat som Smed paa Møllen. Desuden er der betalt forskellige Skippere for at have transporteret Materialier, bl.a. Tagsten. Omkostningerne for 1598 er opgjort til i alt 1472 Daler.

I det følgende Aar er disse Arbejder fortsatte, og der er udbetalt ialt ca. 1300 Daler; ogsaa i dette Aar har Gothard Rande arbejdet paa Møllen. Den ledende Stilling som Mester paa Hammermøllen var vistnok

tiltænkt ham, men allerede i Aaret 1600 nævnes Jonas Hammersmed som Mestersvend, og Hammermøllen er næppe taget i Brug før dette Aar. De Regnskaber, der førtes for Hammermøllen, begynder nemlig først med Aar 1600.

I 1601 begyndte Poul Smelter at forarbejde Jærn af den Erts, der var fundet andetsteds i Kronborg Len. Det kan ikke med Sikkerhed konstateres, hvor i Lenet denne Erts er fundet, men da det hurtigt viste sig, at der ikke paa dette Fund kunde opbygges nogen Virksomhed, blev Smeltemøllen i 1603 beordret forandret til Kobbermølle, der fik sin Drivkraft fra Kobberdammen, hvis Navn stammer herfra.

Der omtales i disse Aar ialt fire i Virkeligheden samhørende Virksomheder, nemlig Hammermøllen, ”Walsemøllen ved Helbecken”, Smeltemøllen (senere Kobbermøllen) og Støberiet (Gjethuset) i Helsingør. Samtidig var i hvert Fald den ene af de tidligere omtalte to Møller, der nu benævnes Hellebecks Korn Mølle, stadig i Drift. Det har altsaa været en ikke helt ringe Virksomhed, der da udfoldedes i Hellebæk.

Christian IV

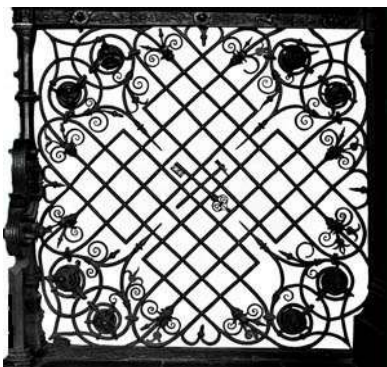
Regnskaberne giver os et Billede af, hvad disse Værksteder og Møller brugtes til. Det var først og fremmest Arbejde for Kongen, det vil sige dels Kongen og Dronningen personlig, dels Staten. I førstnævnte Tilfælde medførte Christian IV.s storstilede Byggevirksomhed, navnlig Opførelsen af det nærliggende Frederiksborg Slot, en stadig Strøm af Ordre, men Leverancen ses dog ogsaa hyppigt at være bestemt til andre Steder; Kronborg, Rosenborg, Københavns Slot, Provianthuset nævnes ret ofte som Aftagere, Antvorskov, Roskildegaard og Hørsholm og fl. a. enkelte Gange. Ligeledes havde Kobbermøllen Forbindelse med Mønten og Kongsberg i Norge. Leverancerne bestod i Jærn- og Kobberarbejder af enhver Art, Jærngittere og Jærnstænger bl. a. til Vinduer, Jærnankere, Søm, Nagler og Bolte. Derhos var Værkstederne Værktøjsfabrik for Kongens og Statens Haandværkere, idet der lavedes Hammere, Ambolte og andre Redskaber.

Foruden til de fornævnte Byggeforetager og Bygninger leverede Værkstederne en Del Arbejde til Kongens private Husholdning og Inventar til forskellige Statsvirksomheder, saaledes til Børnehuset og Bremerholm der vel har faaet sine Lænker fra Hellebæk. Gennem Christian IV.s Breve faar man et godt Billede af, hvilken Rolle Hellebæk spillede, og hvilke Arbejder der i saa Henseende blev forlangt af Møllerne i Hellebæk. I 1622 fik Bartholomæus Haagensen, der var Skriver, d. v. s. Forretningsfører paa Hellebæk til 1624, Ordre til at lade udføre en Kobberkedel paa 24 Tønder og en stor Brændevinskedel. I 1629 fik Caspar Fincke Ordre til at rejse til Frederiksborg med Laase og Hængsler. I 1633 omtales en Badekedel, som er bestilt paa Kobbermøllen til Skanderborg Slot, senere i samme Aar andre Kedler og en Almisbealje af Kobber, eventuelt ogsaa en af Sølv, i 1634 omtales Forfærdigelsen af 2 Kobbersko (til Kongen til at bade Fødderne i), i samme Aar 20 Fade af Kobber til Børnehuset, i 1635 20 fortinnede Kobberflasker, lige store, til at aflaae, i 1675 3 fortinnede Kobberkar til at samle og opbevare stødte og saltede Lilliekonvaller, senere i samme Aar Tagkobber til Kongens Bryghus i København. I 1635 var der store Vanskeligheder med at faa støbt den store Klokke til Kronborg Kirketaarn, og Christian IV, der altid selv gav sine Ordre, skriver da og udbeder sig sin Tillidsmand Caspar Finckes Mening i Sagen.

Det findes forskellige Steder anført, at der først fra et langt senere Tidspunkt blev fabrikeret Vaaben i Hellebæk. Denne Antagelse lader sig dog ikke forene med, hvad Regnskaberne udviser. Det fremgaar tydeligt af disse, at der i hvert Fald i de første Aar er forarbejdet Vaaben. Allerede i 1601 ses der at have været ansat en Jürgen, en Anthonius og en Heinrich som Bøssemagere, og der blev i dette Aar bl.a. lavet 57 Pistoler foruden andre Vaaben. Det ligger da ogsaa nær at antage, at Vaabenfabrikationen netop har været tænkt som Hovedvirksomheden ved Værkstederne, og naar disse periodevis ikke har kunnet levere Vaaben, skyldes dette sikkert alene Mangelen paa tilstrækkelig dygtige Fagarbejdere.

Om Arbejdsforholdene giver de foreliggende Oplysninger ikke tydelig Besked. Der synes at have været en ledende Mester paa hver Mølle, der snart arbejdede med Kongens Raastoffer (Kul, Jærn, Kobber) og Arbejdere, snart arbejdede i Entreprise, saaledes at han selv for egen Regning købte Jærn og øvrige Raamaterialer og leverede de færdige Varer. Heller ikke om Arbejdslønnen giver de foreliggende Kilder fyldestgørende Oplysninger. Eksempelvis skal anføres, at der for Tiden 1624-29 (beregnet for en Periode af 5 3/4 Aar) blev tillagt Caspar Fincke, der da var Mestersvend paa Hammermøllen, ”som Pension og Besoldning aarligen 180 Rigsdaler og til Fedt og Lius 20 Daler samt til Olje at udsføre Laase 5 Daler maanedlig”. Men disse Beløb, der efter Datidens Forhold ikke var helt ringe, har sikkert alligevel kun udgjort en mindre Del af hans Indtægt, og det ses, at han oftere har modtaget Betaling for særlig bestilt Arbejde og derhos har haft forskellige Naturalindtægter; saaledes fik han i 1626 tilstaaet Landgildemelet af Kongens Mølle mod at præstere Arbejde derfor. Paa den anden Side har han af de Beløb, han oppebar, vistnok selv skullet udrede Svendeløn. Af andre Lønninger, der findes opført, ses, at Tømmermand Knud Madsen ved Møllerne fik 6 Daler kontant om Maanedens og Vogndriveren” ved Møllen 4 Daler maanedlig. Gennemgaaende synes Betalingen at være beregnet efter det færdige Arbejde, hver af Svendene har leveret, men da det ikke er specificeret for hver enkelt, om de selv eller andre har bekostet Materialier m.v., og man ikke kan se, om der er ydet Naturalier, Fribolig og lign. som delvis Betaling, hvad vel er det mest sandsynlige - det gjaldt i hvert Fald for Mesteren - lader der sig som sagt ikke uddrage helt fyldestgørende Oplysninger i saa Henseende af de førte Regnskaber. Fra anden Side har man imidlertid et Bidrag til Belysning af Forholdene, idet der findes en Bestilling af 22. September 1620 for Bartholomæus Haagensen som Skriver over Kobber- og Hammermøllen ved Helsingør. Det fremgaar af denne, at Skriveren skal have flittigt Tilsyn med, at Mesteren paa Kobbermøllen i alle Maader forholder sig tro og, ikke enten med Kongens eget eller fremmed Kobber arbejder for andre end for Kongen og til Kongens Fordel, og at han heller ikke køber noget af fremmede til at forarbejde udover det, Kongen selv leverer ham og befaler ham at lade forarbejde. Bartholomæus Haagensen skal endvidere have Opsigt med Mestersvenden og Drengene paa Kobbermøllen, at enhver tilbørligt forretter det, som han bør forrette, saa Kongens Arbejde ikke bliver forsømt paa Grund af Uflid. Han skal flittigt give Agt paa Hammermølleren og Mestersvenden, at de forholder sig tro i deres Bestilling og ikke paatage sig noget fremmed Arbejde. Finder han, at noget Jærn, lidet eller meget, bortkommer fra Smedjen, skal han give det tilkende, ligesom hvis Kobbersmeden drister sig til at sælge noget Kobber i færdiggjort Arbejde eller i andet Kobber. Skriveren maa sælge til enhver, som maatte behøve saadant Kobberarbejde, til følgende Priser: Et Skaalpd. fortinnet Kedelkobber for 26 Sk. dansk, et Skaalpd. ufortinnet Kedelkobber for 24 Sk. dansk, et Skpd. Tækkekobber for 87 Dlr., et Skpd. smeltet Kobber for 72 Dlr. in Specie eller deres Værdi. Skriveren skal i god Tid tilkendegive Tolderne i Helsingør, hvor meget Jærn der skal købes til Hammermøllen, ligesom hvor meget Stenkul Tolderne skal købe, og han skal selv se Maalet derpaa. Han skal aarlig betale Mestersvenden hans Løn efter Bestillingens Lydelse, endvidere Mestersvenden maanedlig 6 Dlr. contant og en Dreng 4 Dlr. contant og afkorte Mesterens og Svendens Forsømmelser deri. De 2 Karle, der følger Rustvognene til og fra Møllen med Jærn, Kedler og andet, som gøres fornødent, skal hver have 4 Dlr. contant maanedlig. Han skal levere Rotgieterne i Kongens 2 Gjethuse i Kjøbenhavn og paa Kronborg Rukobber, gammelt Kobber og Tin. - Kongen har befalet Skriveren at sælge enhver Kirke, der behøver Klokker, saadanne til en Pris af 95 Rdl. in Specie for hvert Skpd. Skriveren skal til saa billig Pris som muligt købe det Tømmerværk, der gøres fornødent, og hvad der ellers behøves til istandholdelsen af Møllens Bygninger og føre det til Udgift i sit Regnskab. Han skal modtage de Penge, han behøver, af Tolderne i Helsingør og indføre Udgiften i sit Regnskab med rigtige Beviser. Han skal fra 26. /10. 1618 at regne have 45 ½ Dlr. i aarlig Løn, 5 ½ Dlr. om Maanedens i Kostpenge til sig selv og 4 Dlr. i Kostpenge til en Dreng, alt at udbetale af Renternestrene, samt Hellebækgaard, som allerede er tillagt ham kvit og frit.

Den første Mester paa Hammermøllen, der var det største af Værkstederne, var som nævnt Jonas Hammersmed. Han døde allerede i 1602 og efterfulgtes af Hans Wulff, der i 1619 afløstes af Christoffer Baars. I 1622 erstattedes denne af den fornævnte Caspar Fineke, der var en usædvanlig dygtig Smed, begavet med høje kunstneriske Evner, hvad der endnu kan ses af det af ham forarbejdede Jærngitter foran Christian IV.s Kapel i Roskilde Domkirke. Fincke, der kom fra Helsingør, var Mestersvend paa Hellebæk fra 1622-1630. I 1631 blev han Kongens Kleinsmed paa Københavns Slot, Frederiksborg og Kronborg. Han var en hos Kongen højt betroet og meget anvendt Mand og naaede da ogsaa i sit lange Liv - han døde i 1655 71 Aar gammel i Helsingør - at samle en anselig Formue.

Del af Casper Finckes gitter i Roskilde

Hans Efterfølgere som Mestersvend paa Hellebæk blev Claus Jacobsen (1630-39), Jørgen Gfintzell (1639-40) og derefter Adam Måssel (1640-43). Det ses af Overleveringsforretningen til denne, at Værket da var ret forfaldent, skønt der i 1632 og 1633 var foretaget adskillige Reparationer, og i 1639 var det aabenbart paa Hæld med Virksomheden. I et Brev fra Kongen af 30. Maj 1639 skriver han fra Frederiksborg, hvor han boede, til Lensmanden paa Kronborg, Frederik Urne: ”Jeg haaber ved Guds Hjælp i Morgen at være paa Croneborg och vil jeg straks efter Predigen ud til Kobbermøllen och siden faa Mad udi Lundehaffien.”

Det har næppe været for det gode, at Kongen selv vilde inspicere Kobbermøllen, og hans Betænkelighed ved Tilbagegangen i Virksomheden er formentlig blevet bestyrket ved Besøget, thi senere paa Aaret skriver han paany til Urne: ”Eftersom med Arbejdet paa Hammermøllen en Tid lang heel slet til - og der nu løber allehaande for, som ganske ingen Mora taaler, da skal du med samme Mølle Indseende have, at de som forretter noget, at de efterkommer deres Skyldighed”. Sagen har aabenbart beskæftiget Kongen endel, thi fire Uger senere skriver han igen og foreslaar at forpagte Møllen bort og indskrænke Bedriften, idet han samtidig giver Ordre til at opsiges Skriveren, der boede paa Gaarden, og Mesteren samt hans Folk. Skriveren var da Jens Thomesen, der personlig ikke synes at have lidt noget ved Nedgangen i Virksomheden, idet han ved en samtidig Skatteopgørelse er ansat til en Formue af 6000 Daler, en efter Datidens Forhold betydelig Formue.

Senere, d. 17. Jan. 1640, giver Kongen paany Urne Besked om at opsiges Folkene, og samme Aar slutter Regnskaberne, hvad der sikkert maa opfattes som et Tegn paa, at Bedrifterne er opgivet. Helt ude af Virksomhed var de dog ikke, men de synes at være bortforpagtet til den sidste Mestersvend, Adam Müssel. Men ogsaa han vakte Kongens Mishag, og i 1643 fik han Ordre til straks at rømme Møllen.

I Tiden herefter har Værkstederne næppe været i regelmæssig Drift, men nærmest ligget ubenyttet hen. De nævnes flere Gange som øde. I 1656 var der Tale om, at den københavnske Kobbersmed Henrik Emb skulde have Skøde paa Kobbermøllen, men uvist af hvilken Grund fik han ikke denne, hvorimod Hammermøllen med Bondedammen ovenfor Møllen d. 20. Aug. 1659 blev tilskødet ham for en Sum af 1019 Rdl. 26 Sk. Kronen forbeholdt sig dog Genkøbsret for samme Pris. Det var ved den Tid, Svenskernes Indfald i Nordsjælland fandt Sted, og under dette blev Værkstederne og Bygningerne omend ikke ødelagt, saa dog sikkert tømte for alle gangbare Værdier, og Emb ses da heller ikke at have faaet noget ud af Virksomheden. Svenskerne havde huseret slemt i Nordsjælland, og Freden d. 23. Maj 1660 følte derfor som en Lettelse. Af Stemningen faar man en Afglans gennem Thura's Beskrivelse i Hans Rostgaards Liv og Levned:

Da brugte man sig med, at hjælpe paa og bøde aldt hves af Fjende Haand var skjænded og lagt øde. Da kjøbtes Tømmer at opbygge med igjen hves før var reved need og fjørdrd til Leyren hen. Forarmed BondeMand fik atter Lyst og lærde at kline paa sin Væg af fly paa Led og Gjærde og om paa Vogn og Plov hand nogen Mangel saae udi sit Hugge-Huus at raade Bod derpaa. Hyrdinden frek i Mood i Skovens Ly og Liise sig gjorde Tiden kort med Axel TordsØns Viise. Da Bondens Sønner saaes med

deres Fryde Tromme med Krands om Hatten og med Uurte Koost i Lomme samt Blomsterblus paa Stand, til Glædskabs Tegn paa ny at mælde Sommer an og føre Maj i By.

For Bondebefolkningen i Nordsjælland har Tabet af de svenske Provinser sikkert ikke været følt som et nationalt Tab. Nationalitetsfølelsen i Nutidsforstand var dengang kun i sin Vorden. Snarere er den skarpe Konkurrence fra de skaanske Bønder paa Markederne i Helsingør bleven svækket ved Afstaaelsen og har saaledes medført et Opsving for Nordsjælland; iøvrigt fandt der i de følgende Aartier en talrig Indvandring Sted af Skaaninger, hvorom endnu adskillige Navne i Nordsjælland bærer Spor.

Der blev efter Svenskekrigen af Regeringen gjort forskellige Skridt til Reorganisering af Hær og Flaade, og det laa nær, hvis man vilde gaa over til hjemlig Vaabenfabrikation i større Stil, da at benytte de forhaanderiværende Værksteder, der, selv om de var meget forfaldne, dog frembød en Basis for en saadan Virksomhed.

I 1668 blev der gjort et Overslag over, hvad Reparation af Hammermøllen vilde koste, idet det var Hensigten at forsøge at omdanne den til Geværfabrik. Ridefogeden paa Krogerup, Hans Rostgaard, var virksom i saa Henseende og fik i Februar 1669 Ordre til at overdrage Geværsmeden (Rørsmeden) Peter Westhof Hammermøllen. Westhof døde dog faa Aar efter, og Værket stod igen ubenyttet i mange Aar. I 1680 skriver Rostgaard, der nu var Amtsforvalter paa Kronborg, til Rentemesteren, at Møllen er ”i ingen Brug, siden Peter (Westhof) døde, uden at jeg haver ladet en fordreven Smed fra Skaane være i et Logement,” og han spørger, om han ikke maa udleje de øvrige Stuer og Kamre „til fattige skaanske Folk”. Denne Foranstaltning har muligvis været et Led i de Begunstigelser, man bød de mange Skaaninger, der indvandrede til Nordsjælland, en Indvandring, der blev begunstiget fra dansk Side. Saaledes blev der i Juni 1679 givet Skaaninger, der vilde nedsætte sig i Helsingør eller en anden af Danmarks Købstæder, Frihed for Skat i 20 Aar.

Som allerede tidligere nævnt begyndte man i 1681 at ombygge den gamle Jærnværks Mølle, oprindelig Frederik II.s Melmølle, til en Hammermølle, og som ledende Hammersvend ansattes Engel Westen og Jakob Müller samt som Inspektør Hans Münnich. Paa Møllen blev der indrettet Bolig for Mesteren foruden Værksteder og Magasinrum, og to Havehuse blev opført, det ene øst, det andet nord for Møllen med Haver med Kirsebærtræer.

Paa Møllen forarbejdedes Nagler, Søm, Bolte, Spigere, Laase, Hesteko samt Bøsser og Geværer, men Virksomheden gik ikke rigtigt, og i 1683 nedsattes en Kommission med Grev Conrad Reventlow som Formand. Kommissionen skulde foruden at foretage en Undersøgelse af Mulighederne for Driftens Udvidelse have Direktionen af Hammermøllen og skaffe Arbejdere. Det skortede nemlig i Indlandet paa tilstrækkelig faguddannede Vaabensmede, navnlig saadanne, der kunde arbejde selvstændigt og lede en Fremstilling i større Omfang, og der ses da ogsaa at være indforskrivet Geværsmede fra Sachsen som Valentin Junge og Georg Lintz.

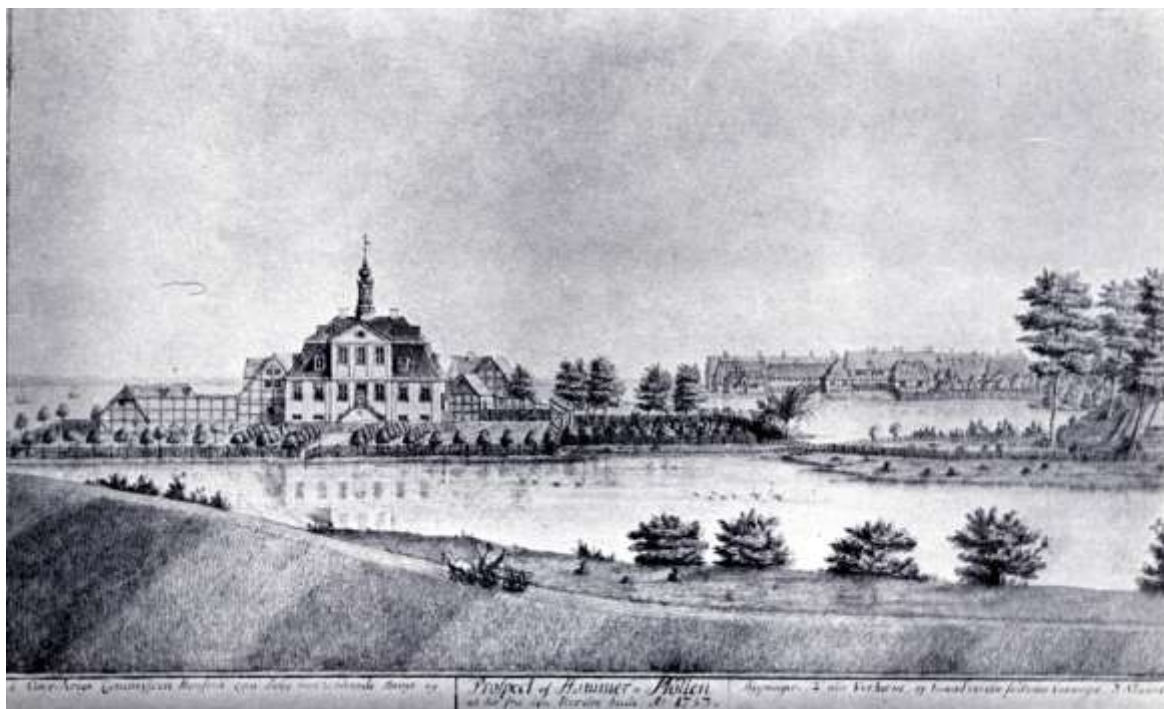
Kommissionen bestod foruden af Grev Reventlow af Oberkammerjunker v. Knudten, Oberrentemester Brandt, Etatsraad Harbo, Oberst Munck og Commerceraad Ehlers. Der findes endnu opbevaret Referat af et Kommissionsmøde, der holdtes hos Grev Reventlow, hvor Ehlers fremlagde en Memorial, og man drøftede først, hvorledes Vandværket kunde komme i Stand, saaledes at der kunde skaffes tilstrækkeligt Vand til flere Slibe-Møller. Herom blev besluttet, at Oluf Rømer tillige med Amtsforvalterne Christen Nielsen og Rostgaard skulde besigtige Vandværket og afgive en Betænkning. Dernæst drøftedes det, hvorledes duelige Folk kunde skaffes, idet de, der hidtil havde været ansatte, var aldeles utjenlige og derfor var afskedigede. Endvidere drøftedes et Forslag om at indforskrive flere Vaabensmede fra Udlandet, idet den ene, der var, ikke kunde udrette stort. Af andre Spørgsmaal, der var paa Tale, var det, om Værket alene skulde anvendes til Geværfabrikation eller tillige til Sømfabrikation. Sluttelig blev truffet nogle Kontrolbestemmelser, og man udnævnte Niels Justsen til Bogholder og Oberst Munck til maanedlig at inspicere Værket og til

allersidst blev det for nødig befundet Hans kgl. Maj. at bede om 2000 Rdl. endnu til Værkets Fortsættelse at avancere, hvilken Summa saavel som forrige avancerede 2500 Rdl. med godt og dygtig Gevehr snarest skulde betales”.

Naar man betænker, at hele Værkets Indtægt i 1685 var 5605 Rdl. og Udgiften 5093 Rdl., hvoraf til Brænde og Kul ca. 350 Rdl., til Metal 250 Rdl, og Resten Arbejdsløn og andre Udgifter, var det unægtelig et stort Apparat at sætte i Gang, og de mange Kokke synes da ogsaa nærmest at have fordærvet Værket. I hvert Fald sygnede dette hen, og Grunden hertil har formodentlig været den, at man ikke har kunnet finde en tilstrækkelig dygtig teknisk uddannet Driftsleder til at faa Skik paa Virksomheden. Bygningerne forfaldt efterhaanden igen. I 1703 nedsattes en ny Kommission, der kom til det Resultat, at Geværfabrikken burde nedlægges, og i 1709 skødedes Hammermøllen med Vandkraften fra alle Stedets Damme, Bøgholmssø, Skaaningedam, Bondedam, Kobberdam, de to Hvideløkkedamme, Sortesø, Klaresø, Skidenmose, Stenvadsmose m. fl. til Johan Christopher Mercher uden Udbetaling alene mod Udstedelse af en 5 pct. Panteobligation paa 4000 Rdl. Mercher havde planlagt at omdanne Møllen til en Sigte- og Grynmølle. Det blev imidlertid ikke til noget, uvist af hvilken Grund. Muligvis har det været, fordi man, naar det kom til Stykket, alligevel ikke vilde undvære Geværfabrikken. Man maa erindre, at Landet da var i Krig. Staten maa i alle Tilfælde have overtaget Hammermøllen igen, thi ved Gavebrev af 17. Oktober 1709 overdroges Hammermøllen til Kammerjunker Hans Caspar v. Platen med Forpligtelse til at indrette forskellige ”Fabriker af Geverer”. Det er sikkert ham, der sigtes til, naar Birgitte salig Anders Godskes d. 24. Nov. 1709 klager til Kongen, at den Mand, som nu skal have Hammer- og Jærnværksmøllen i Kronborg Amt, søger at fordrive hende ”fra dend liden derhos liggende Bondegaard Hellebeck, end dog samme Gaard fra Kong Friederich dend Andens Tid, da disse Møller først blev anlagt, til denne Dag aldrig har vedkommet samme Wercker, men af andre mod Skat og Landgildes Afgifter werret beboet”. Hendes nu afdøde Mands Forældre ”retirerer sig, da de Skaanskes Lande kom under Sverige, hid over til Sjælland, fordi de da ikke vilde bo der ved de Svenske, og købte denne Gaards Bygning for rede Penge”. Platen var uheldigvis en upaalidelig Herre og synes ogsaa at have haft Vanskeligheder med at faa Gang i Driften, muligvis skyldes dette Pesten, der i 1711 rasede med stor Voldsomhed ikke alene i Helsingør og København, men ogsaa i hele Nordsjælland bl.a. i Aalsgaarde og Hellebæk og her af ca. 200 Mennesker bortrev mindst 27. Allerede i 1711 pantsatte v. Platen Hammermøllen til Fiskemester Chr. Friis, og i 1715 blev han arresteret for Underslæb mod Staten og sad fængslet i 11 Aar. Bestyrelsen af Geværfabrikken overgik derefter til Amtsforvalteren over Kronborg Amt, Lorentz Juhl, der i 1717 fik Hammermøllen overdraget. Skøde blev dog først udstedt i 1731. Lorentz Juhl havde indlagt sig adskillig Fortjeneste baade under den store nordiske Krig og under Pesten i 1711, hvor han bl. a. ledede Afspærringen af Helsingør og daglig red om til de syge i Amtet for at assistere med Raad og Daad. Hans opofrende Adfærd synes dog ikke at have været uden Bagtanke, og han var i hvert Fald mere bjergsom end tilladeligt. I 1733 opdagedes det, at han havde skaffet sig Betaling for Geværer og Bajonetter, som han aldrig havde leveret, samt at han havde Kasseangel som Amtsforvalter. Han blev suspenderet, og Gælden til Staten blev opgjort til 7000 Rdl. Sagen maa dog være bleven ordnet i Mindelighed, eller ogsaa tog man mindre strengt paa den Slags Ting, thi i 1740 fik han et Slags Skøde paa Hammermøllen, bl. a. for derved at kunne optage Laan i denne og afdrage sin Gæld til Statskassen. To Aar efter døde han, og Hammermøllen købtes af Regimentsskriver i Helsingør, Stephan Hansen. Fra Tiden omkring 1735 har vi i Relationes speciales over Cronborg Amt en Beskrivelse af: ”Den saakaldede Hammermølle. En Gevær Fabrik i Tikjøb Sogn, hvor der arbejdes Gevær til Kongens Tjeneste; samme er arveligen overdragen til Krigsraad Lorentz Juhl med de Conditioner, at han og Arvinger skal holde denne gamle Fabrik udi tilbørlig god Stand, at Geværer til kgl. Majestæts Tjeneste efter oprettet Contract kan være gode og prøverigtig fabrikeret og leveret. De dertil behøvede Raamaterialer er forundt Frihed for Told, og Fabrikens Arbejdere er fri for al Slags Skatter i ti Aar fra Contractens Dato d. 29. Marts 1731, hvilken Fabrik nu skal være i god Stand. Foruden findes herved opført et Nagel-Smederi efter

Søetatens Generalkommissariats Forlangende, hvoraf noget endnu holdes vedlige, men formedelst en og anden Betænkelighed skal nu om Stunder være Mere forliis end Gevinst derved. Dernæst er før anlagt en Valse-Mølle, hvorpaa i nogle Aar er valset Klæde for den kgl. Uldmanufaktur i Kjøbenhavn, som nu drives af Vinden. Siden denne Tid har ingen Klæde været at bekomme til denne Mølle, hvorfor nu Vandet paa dette Sted løber uden Nytte til Stranden. Fornævnte Hammermølle har faaet dette Navn deraf, at omtrent for 50 Aar siden var der gjort Anfang paa at smede gammelt Jern, hvoraf blev hammeret Stangjern til Holmens Brug, men formedelst Skovens meget Aftag ved den svar Mængde Trækul, som blev brugt derved, og desuden det var Mangel paa den Tid for Vand om Sommeren, blev dette rent nedlagt, og i Stedet begyndt at indrette en Geværfabrik, hvilken dog ikke kom i Stand, førend nu tilsidst, at Krigsraad Juhl har bragt den dertil.”

Hellebæk Gård 1753

Med Stephan Hansens Overtagelse af Bedriften kom der Gang i denne. Hammermøllen var i en meget slet Forfatning, og saavel Bygningerne som Vandledningen trængte til Fornyelser og Reparationer. Stephan Hansen var imidlertid baade en dygtig og driftig Forretningsmand. Han fik repareret Bygninger og Sluser, man kan endnu finde hans Navnetræk S. H. og Aarstallet 1748 paa den gamle Bindingsværksbygning ved Stranden i Hellebæk og paa Slusen fra Mølledammen, og samtidig fik han sat Gang i Produktionen. Herom beretter Pontoppidans danske Atlas i 1764 - efter først at have skildret Hammermøllen under v. Platen - at han indforskrev endel Arbejdere fra Tyskland: ”hvilke med deres Familjer bleve bosatte der, saasom paa et bekvemt Sted formedelst det løbende Vand, ved hvilken deres Hammer Møller drives. Da Bedriften senere kom i OberKrigskommissarie Hansens Hænder gik alting vel og paa nærmeste Tid er Fabriquen i ønskelig Stand. Bemeldte Colonie af tyske Familier haver nu formeeret og udbredt sig saaledes, at deres samlede Huse udgør en liden By af 3 til 400 Arbejdere som gøre Bøsser, Pistoler, Bajonetter etc. til Armeens Brug alt efter foreskrevet Maal og Model samt til sin fastsatte Pris som betales, naar Geværene holde Prøve. Denne Fabrique kand regnes blandt de aller nyttigste og fornødneste i Landet. Fabriken velbemeldte Ejermand haver derved opbyggt sig en Bolig af saa god Anseelse som nogen Herregaard, ikke stor men zirlig. Egnen og Udsigten kan ikke være skønnere.”

Med Stephan Hansen havde Hellebækvirksomhederne faaet den dygtige Driftsleder, de saa ofte tidligere havde savnet. Han bragte Bygningerne og Vandløbene i Orden, han skaffede den fornødne Arbejdskraft til Veje, sørgede for Boliger og Forsyninger til den og fik saaledes indført en Ordning, hvorefter Fabrikkerne selv forsynede Arbejderne med Fødevarer. Samtidig skaffede han Afsætning paa de producerede Varer. I sidstriævnte Anledning maatte han selvfølgelig staa i nær Forbindelse med Generalkrigskommissariatet, der ved flere Lejligheder støttede ham. Hansen avancerede efterhaanden fra Regimentskvartermester til Generalkommissær og erhvervede sig samtidig en anselig Formue.

Han var saaledes den største Grundejer i Helsingør og byggede i 1759-61 det kendte Palæ yderst i Strandgade (Nr. 95). Han blev i 1750 desuden Købmand for Negotien paa Færøerne, det vil sige den under Rentekammeret staaende Købmand, der hernede forestod den som kongeligt Monopol drevne færøiske Handel.

Driften af Geværfabrikken forløb dog ikke uden Vanskeligheder. Allerede under Platen og Lorentz Juhl havde der været Vanskeligheder med Arbejderne, der bl. a. var sigtede for at sælge Affald og Jærnvarer fra Værkstederne. Det knob ogsaa stadigt med at faa tilstrækkelig udlærte Arbejdere, og naar de var indforskrevne fra Udlandet, paaførte de paa den anden Side de hjemlige Haandværkere en Konkurrence, der vakte Utilfredshed. Ogsaa Stephan Hansen maatte indforskrive Arbejdere, men han synes senere at være kommen ind paa at uddanne indenlandske Arbejdere til Vaabensmede. I 1765 købte Staten hele Anlægget af ham for 120,000 Rdl. Stephan Hansen købte derefter Hovedgaarden Frydendal i Holbæk Amt. Han døde d. 22. Jan. 1770. Hans Søn, Theodor Laurent Hansen, overtog Godset og blev en af Landets mest kendte Landmænd og en af Bondereformens varme Forsvarere.

Bøssemagergade, Tinrækken

Da Hellebæk Geværfabrik blev solgt, var Virksomheden i fuld Gang og fuldt ydedygtig baade paa Geværfabrikationens og andre Omraader. Samme Aar opførtes den "gamle Hammermølle" (som den senere kaldtes), der endnu ligger i Skoven, lidt forbi Jernbanestationen, med Frederik V.s Navnetræk og Aarstal i Jærnankere.

Hammermøllen

Med Statens Køb oprandt nogle Aar, der skulde blive de mest bevægede i Hellebæks Historie, idet Landets to mægtigste Forretningsmænd, Generalkrigskommissær Johan Frederik Classen og Geheimeraad Schimmelmann, begge havde sat sig i Hovedet, at de vilde have Hellebæk og Anlægene i deres Besiddelse, og hver fra sin Side anvendte al deres Indflydelse for at naa dette Maal. Classen (oprindelig Clausen) var født 23. Febr. 1725, Søn af en fra Als til Norge indvandret Organist, og kom i en ung Alder (i 1741) til København, hvor hans robuste Forretningsgeni i Forbindelse med hans Evne til at vinde Mennesker og knytte Forbindelser hurtigt

bragte ham frem. Til at begynde med studerede han Teologi og tog efter to Aars Studium Eksamen, men kun med , non contemnendus" (3die Karakter). Hans Morbroder, der var Sekretær i Kommerce-Kollegiet, hjalp

ham imidlertid, og han synes en Tid at have været Volontør i Kommerce-Kollegiet, men den ministerielle Virksomhed har næppe tilfredsstillet hans Handletrang og Ærgerrighed. Om hans Ungdomstid haves ikke mange paalidelige Efterretninger. Efter nogle Meddelelser skal han have lagt Grunden til sin Karriére ved jævnlig at have været Fjerdemand i et Spilleparti af Geheimeraader, hvoriblandt formodentlig har været hans senere Velyndere, Frederik V.s almægtige Overhofmarskal A. G. Moltke og Admiral Rosenpalm. I 1749, da Rosenpalm fulgte Kongen til Norge, tog han i hvert Fald Classen med som Ven og Raadgiver. Rejsens Formaal var bl.a. at søge oprettet et Kanonstøberi ved Moss; ved Classens Mellekomst blev dette ogsaa anlagt, og han selv fik Eneagenturet derfor i Danmark. Han kom derved ind paa det Omraade, der skulde blive hans fornemste Virksomhed, at være Hovedleverandør til Hæren af Kanoner og Krudt, navnlig da han blev Leder og senere Ejer af den store Vaaben- og Krudtmøllevirksomhed i Frederiksværk. Det var Merkantilismens Tidsalder, og Beskyttelse og Ophjælpning af Industri blev anset for en af Statens vigtigste Opgaver.

J.F. Classen

Classen havde skaffet sig Forbindelse med de ledende Personligheder, saavel Moltke som Præsens for Krigsdirektoratet Grev St. Germain og Generaløjtnant Gähler, hvis smukke Hustru, som vistnok ikke var uimodtagelig for Paavirkning fra andre, Classen havde vundet. Reverdil fortæller, "at Generalinde Gähler ikke alene saa venligt til Grev St. Germain, men fandt sig i at blive overhængt af en Krigskommissær, hvis Pengemidler var nødvendige for hendes Elsker og hendes Ægtefælle og som selv med Hensyn til sine Leverancer trængte til bæggens Beskyttelse". For Classen var Erhvervelsen af Hellebæk et Led i den Trustdannelse indenfor Vaabenindustrien, han synes at have sat sig som Maal, og da Forholdene udviklede sig til Gunst for hans Planer, satte han ind med al sin Energi for at føre Sagen igennem. Tidspunktet var gunstigt, thi hans nære Venner St. Germain og Gähler, der i 1766 var faldet i Unaade og sat fra Krigsdirektoratet, var netop ved en ny Hofintrige kommen til Naade

igen og ved en Kabinetsordre af 22. Marts 1767 vendt tilbage som Ledere af Krigsdirektoratet. Da Classens Overenskomst med Staten om Frederiksværk netop udløb i 1768, har Forhandlingerne om dens Fornyelse ret naturligt givet ham Lejlighed til ogsaa at faa Spørgsmaalet om Inddragelsen af Hellebæk under sit Omraade bragt frem til Drøftelse, og hans Planer kronedes forsaavidt med Held, som Krigsdirektoratet d. 1. Juni 1767 underskrev "Preliminair Puncte zum Contract mit dem Generalkrigscommissarie Classen", der blev stadfæstet af Kongen d. 6. Juni samme Aar.

Kontrakten gaar - forsaavidt angaar Hellebæk - ud paa, at Kronborg Geværfabrik overdrages ham til Arv og Eje med alle Privilegier og Rettigheder. Tillige tilstaas der ham en vis Skovhugstret og Ret til Udnyttelse af Søerne og Vandløbene til Fabrikkerne. Derhos ska Staten aarlig fra I. Jan. 1769 yde ham 120000 Rdl. - at betale med 30000 Rdl. hvert Kvartal - ialt for Leverancer af Vaaben og Krudt fra Frederiksværk og Kronborg, samt yde ham Fortrinsret til Leverancer af Hærens øvrige Ordre. Til Gengæld for alle disse Ydelser og Afstaaelser skal Classen foruden de nævnte og i Kontrakten iøvrigt ikke særlig indgaaende specificerede Leverancer renoncere paa et aarligt Beløb af 48973 Rdl., der hidtil var betalt til Frederiksværk, samt forpligte sig til at udvide Hellebæk til at kunne levere 6000 Geværløb aarlig og til at udplante aarlig 10000 Stk. Ælme- og Nøddetræer og 20000 andre Nyttetræer samt til at holde rigeligt Lager af alle Raastoffer til Fabrikata.

Det ser for Nutidsøjne ud som den rene Svindel, at Staten paa saadanne Vilkaar overdrager eller rettere skænker en stor industriel Virksomhed bort. Hvis man søger at sætte sig ind i Forholdene, som de var dengang, vil man dog maaske se noget anderledes paa Sagen. Forholdet var det, at Hellebæk Geværfabrik

faktisk kun - ligesom ogsaa Frederiksværk - havde een større og fast Kunde, nemlig Staten. At købe disse Virksomheder var derfor i Virkeligheden helt at give sig Staten i Vold, og med de skiftende Hoffavoriter var Risikoen stor. Dertil kom, at Risikoen driftsmæssig set ogsaa var større end nutildags, idet virkelig Faguddannelse og forretningsmæssig Ledelse var en sjælden Vare. Classen havde, som den selfmade Mand han var, vist, hvad han formaaede, og havde tillige en grundig Faguddannelse, og det var da naturligt, at han tog sig betalt herfor. At han selv har været klar herover og sørget for, at Betalingen blev høj - for høj, er en Sag for sig, og at han i dette Øjemed har udnyttet sine gode Forbindelser i Krigsdirektoratet med Grev St. Germain og Gähler er mere end sandsynligt.

Men Kuppet lykkedes ikke, der kom en Mand med en Slæde i Vejen. Denne Mand var det nyopdukkede Finansgeni, Schimmelmänn.

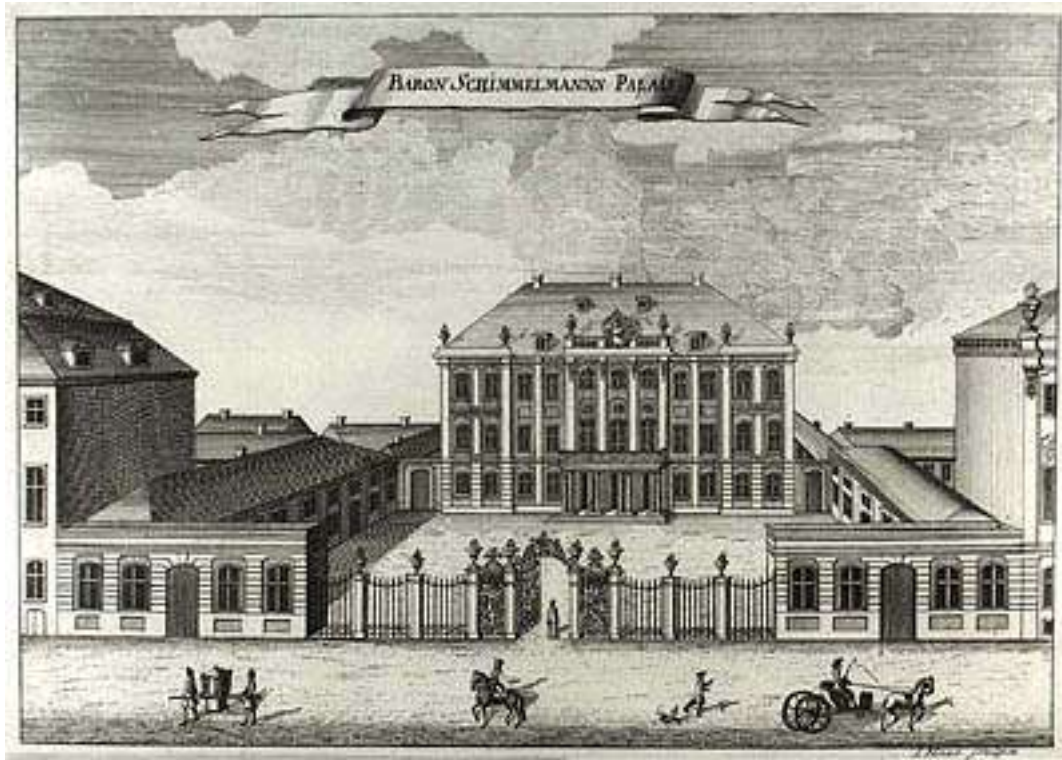
Heinrich Carl Schimmelmänn var født Aaret før Classen d. 13. Juli 1724 i Demmin i Pommern. Han kom tidligt i Købmandslære, blev Handlende i Hamborg, men gik vistnok fallit og kom derefter til Dresden, hvor han efter forskellige Omskiftelser fik oparbejdet en Forretning og i 1753 forpagtede Generalaccisen. I 1747 ægtede han Caroline Friedeborn, siden kaldet Gersdorff. Da Syvaarskrigen udbrød, forstod Schimmelmänn, som den smidige og resolute Forretningsmand han var, hurtigt at arbejde sig frem under de stærke Konjunktursvingninger, Krigen medførte, og han tjente store Penge paa Krigsleverancer, navnlig Kornleverancer til Frederik d. Stores Arméer. I 1759 flyttede han til Hamborg formodentlig for at redde den vundne Formue. Her købte han Godset Ahrensborg, og samtidig drev han en Slags Pengeforretning i stor Stil, navnlig bestaaende i Sølvleverancer til de forskellige Regeringer. Hans Forhold til Frederik d. Store foreligger ikke fuldt

opklaret, men Schimmelmänn synes i Tide at have unddraget sig de Bestræbelser, denne Fyrste gjorde for at faa Fingre i den maaske lidt let tjente Formue. I Hamborg traf han sammen med den ældre Bernstorff, og da han ikke kunde blive løst fra sin "Ed og Pligt" til Frederik d. Store og samtidig saa, hvilke Chancer der frembød sig i det neutrale Naboland, hvor man paa den anden Side netop havde Brug for en Mand med hans Erfaringer og rige Evner, gik han i dansk Tjeneste og flyttede til København, hvorved han for bestandig unddrog sig Frederik d. Stores Magtomraade. Det fortælles, at Frederik V maatte love Frederik d. Store at sætte ham bag Jærnstænger og opfyldte dette Løfte ved at lade oprejse det pragtfulde endnu eksisterende Smedejærnsgitter om Schimmelmännns Palæ. I 1761 kom Schimmelmänn til København. Han lejede og købte kort Tid efter det Berckentinske Palæ (senere Schimmelmännnske Palæ og nu Odd Fellow Palæet) i Bredgade for 40.000 Rdl. og udstyrede det straks med en ukendt Pragt.

H.C. v. Schimmelmänn

Det Schimmelmannske Palæ

I 1762 købte han Godset Lindenberg i Jylland, og kort efter blev han udnævnt til Baron og Storkorsridder. Schimmelmann havde straks fra første Færd gjort sig fortjent ved at yde Staten finansiell Støtte i Raad og Daad, og han løste i disse og de følgende Aar paa en glimrende, omend undertiden noget haardhændet Maade de Opgaver, Regeringen stillede ham, og hvoraf den vigtigste var at skaffe Penge, Penge og atter Penge i Statens og Kongens Kasse. Det vides ikke, hvornaar Schimmelmann første Gang har besøgt Hellebæk, og hvorledes hans Interesse er vakt for Virksomheden der; men det har sikkert været inden 1765, idet der er al Anledning til at antage, at Statens Køb af Anlægget i dette Aar ikke er sket uden hans Medvirken. Schimmelmann var stærkt interesseret i Landets Erhvervsliv og havde et vagtsomt Blik for de Fordele, den under Merkantilismen opløstrende Industri og Handel bød, og hvad Hellebæk angaar, har hans Interesse for denne Virksomhed sikkert sin Oprindelse herfra. Interessen er dog utvivlsomt bleven forstærket ved den Naturskønhed, Egnen bød, og den smukke og forholdsvis nære Beliggenhed ved Hoffets Opholdssteder, der for en Mand som Schimmelmann, der satte en Ære i at føre et stort og herskabeligt Hus, samtidig med at han vurderede den landlige Idyl højt, var noget af et Fund.

Classens Bestræbelser for at inddrage Hellebæk under sit Omraade er derfor kommen ham paatværs, og den Forargelse, der snart kom til Orde overfor Classens Erhvervelse, har Schimmelmann sikkert været med til at dele ogsaa af personlige Grunde. Det var ikke saa meget Kontraktens Bestemmelse om, at Geværfabrikken skulde overdrages Classen uden egentligt Vederlag, der vakte Forargelse, som den rent ud sagt bondefangeragtige Maade, hvorpaa Staten var forpligtet til at aftage Leverancer, og den urimelig høje Pris, der var fastsat for disse, samt de øvrige overdrevne Begunstigelser, der i enhver Henseende var knyttet til Kontrakten, hvori Statens Forpligtelser overalt var fast ansatte, medens Classens Modydelse var betingede paa alle mulige Maader. Classen naede dog saa vidt, at Kontrakten i Henhold til de oprettede Præliminærpunkter blev oprettet d. 24. Oktober 1767, men kort efter kom Katastrofen. De Hofintriger, der stadig var i Gang, og hvori Schimmelmann ved denne Lejlighed utvivlsomt medvirkede, førte til, at St. Germain i December samme Aar blev styrtet, afskediget og udvist, og Krigsdirektoratet blev derpaa paany ophævet.

Ved en kgl. Ordre af 17. December 1767 blev det befalet, at alle i Krigsdirektoratet beroende Papirer angaaende Kontrakten med Classen skulde udleveres til Baron Schimmelmänn, og kort efter, at der ingen yderligere Forhandling maatte finde Sted med Classen.

I Marts 1768 blev der dernæst nedsat en Kommission med Geheimeraad Ditlev Reventlow, som var den, der havde fældet St. Germain, som Formand. Medlemmerne var Schimmelmänn, Finansdeputeret Fischer, J. O. Schack, Oberstløjtnanterne Fr. Schøller, S. J. Blichfeldt og Etatsraad Carstens og som Sekretær H. Top. Schimmelmänn har sikkert været den ledende Aand ved Kommissionens Dannelselse. Kommissionen gjorde straks Skridt til at annullere Classens Besiddelse baade af Frederiksværk og Hellebæk.

Classen var dog ikke den Mand, der uden videre gav op, han gjorde kraftige Modforestillinger, og da hans juridiske Ret unægtelig var i Orden, maatte Kommissionen ty til den kendte Jurist, Generalprokurør, Konferensraad Henrik Stampe, der kort efter blev optaget i Kommissionen og affattede dens Betænkning. Denne er meget behændig affattet. Den indrømmer nødvendigvis Classens rent juridiske Ret efter Kontrakten, men fremholder paa den anden Side, hvor glubsk han har benyttet sig af sine Venneforbindelser i det tidligere Krigskommissariat, og godtgør, at Kontrakten, hvis den skulde følges i de følgende 30 Aar, saaledes som fastsat i dens Bestemmelser, vilde medføre en Udgift for Staten paa 4,357,180 Rdl., medens de Leverancer, der til Gengæld skulde svares af Classen, kun vilde naa en Værdi af 2,523,000 Rdl., saaledes at Classens Nettogevinst altsaa vilde blive henved 2 Mill. Rdl.

Som Forholdene laa og med Magten og den moralske Ret i Ryggen faldt det ikke Kommissionen svært at faa Classen til at makke ret. Man faar dog det Indtryk, at Schimmelmänn var tilfredsstillet ved at faa Hellebæk fravristet Classen, hvorimod han - hvad man ogsaa daarligt kunde tænke sig - næppe har følt sig opfordret til at lave noget større Nummer ud af Sagen endsige insistere paa en kriminel Retsforfølgning. I April 1768 blev der da ogsaa truffet en mindelig Ordning med Classen, hvor det lykkedes ham at bevare Frederiksværk omend paa betydelig ringere Vilkaar end oprindeligt; til Gengæld sørgede Classen nu for, at Besiddelsen kunde være ham helt sikret, og det lykkedes ham da ogsaa inden Kongens store Udenlandsrejse i Maj 1768 at faa Skøde paa Frederiksværk. Derimod maatte han som sagt give Afkald paa Hellebæk. I Overenskomsten fraskrev han sig udtrykkeligt enhver Ret til Hellebæk og Virksomheden der, og denne blev umiddelbart derefter stillet til offentlig Auktion for Statens Regning. Classen gjorde ved Auktionen et sidste Forsøg paa igen at erhverve den tabte Besiddelse, idet han lod sin Svoger Etatsraad Reinhardt Iselin møde og byde for sig, men den tidligere Ejer Stephan Hansens Søn, Justitsraad C. F. Hansen, gik af med Sejren og blev højstbydende for et Bud paa 69,000 Rdl. Dette var imidlertid ikke ensbetydende med, at han fik Lov at overtage den. Man maa antage, at Auktionen kun har været holdt for at konstatere den Købesum, Ejendommen kunde indbringe ved Tvangssalg. Schimmelmänn, der var med Kongen i Udlandet, fik i London Meddelelse om Auktionens Udfald og affattede umiddelbart efter - d. 17. September 1768 - et Tilbud om at købe Hellebækfabriken for 70,000 Rdl. To Dage senere affattedes en kongelig Kabinetsordre (der er skrevet med Schimmelmännns Haand), hvorved Tilbudet modtoges, og d. 25. November 1768 fik Kollegiet Ordre til at udfærdige Skøde til Schimmelmänn paa Kronborg Geværfabrik.

Classen kom hurtigt til Naade igen, efter at hans Ven og Velynder Moltke i 1768 var kommen til Magten, og knyttede snart Forbindelse med Schimmelmänn, der var klog nok til at modtage den udstrakte Haand, saaledes at der senere bestod et fredeligt, omend ikke hjærteligt Forhold mellem de to Pengefyrster.

Men Resultatet blev altsaa, at Schimmelmänn overtog Hellebæk Geværfabrik, og denne var derved endelig kommen ind under et fast Styre og dens Skæbne afgjort, idet den, lige til den nedlagdes i 1870, har været i den Schimmelmännnske Families Eje, ligesom Hellebækgaard, Skoven og Tilliggendet har tilhørt det grevelige Schimmelmännnske Fideikommis¹ der først ved Lens afløsningen er overgaaet til fri Ejendom.

Omend den ældre Schimmelmänn sikkert ved sin Erhvervelse af Hellebæk har været paavirket af den store Naturskønhed og den ideelle Beliggenhed for et Sommeropholdssted, Hellebæk bød, var det afgørende for ham dog det værdifulde Aktiv, han regnede med at erhverve i Hellebæk Geværfabrik. Han havde for Øje,

hvad Classen hidtil havde faaet ud af den tilsvarende Virksomhed i Frederiksværk, og tragtede efter at faa sin Del af de Fordele, Vaabenfabrikation havde vist sig at kunne give. Hvorvidt han tillige ved Erhvervelsen har haft til Hensigt at skaffe sin ældste Søn Ernst en Virkeplads, kan ikke med Sikkerhed godtgøres; men i hvert Fald skrev han, umiddelbart efter at den endelige Erhvervelse af Hellebæk havde fundet Sted, hvad der som foran omtalt skete i London i September 1768, til Sønnen Ernst, der da opholdt sig paa Sommerferie i Ahrensborg i Holsten sammen med sin Ven August Hennings, at han skulde tage til Hellebæk og sørge for Geværfabrikkens nye Indretning.

Bøsse-mageregade, Tallerkenrækken

Ernst Schimmelmann var dengang 20 Aar gl., og hans Fader havde da allerede forskaffet ham en Barontitel foruden Udnævnelse til Kammerherre og Konferensraad. Han var Aaret forinden vendt hjem til Danmark

efter et fleraarigt Ophold i Udlandet, bl. a. i Genève, hvor han var bleven paavirket af Datidens Idéer og Rousseaus Naturbegejstring. Kort efter sin Hjemkomst havde han truffet Hennings, der havde fuldendt sin juridiske Uddannelse ved Göttingens Universitet og derefter var vendt tilbage til Danmark for at skaffe sig en Løbebane.

Venskabet mellem disse to velbegavede unge Mennesker var af en egen sværmerisk Art, hvorom deres Brevveksling bærer rigt Vidnesbyrd. Ernst opfordrede straks efter sin Afrejse Vennen til at komme til Hellebæk. Sit første Indtryk af Hellebæk og Geværfabrikken skildrer han i et Brev til Hennings saaledes:

”Jeg haaber, at De har modtaget det første Brev, jeg har havt den Fornøielse at sende Dem fra Kjøbenhavn. Jeg kommer idag tilbage fra Helsingør, hvor jeg har tilbragt to Dage for at bese Geværfabriken, som ligger en halv Mils Vei paa den anden Side af denné By. De kan ikke tænke Dem noget mere henrivende Sted. De forskjelligste, de mest romantiske Naturscener ere der forenede. Det ligger ved Bredden af Havet, der uophørlig er bedækket med Skibe; lige overfor ser man Sverigs Klipper. Søger De en ensom eller rolig Plet, behøver De blot at gaa ind i Skoven, som gjernmer en Rigdom af Søer; er De træt af disse, ville forskjellige Bække oplive Dem med deres Rislen. Høie med blide Skraaninger, dunkle og stille Dale - dog, min Kjære, jeg veed ikke, hvorledes jeg bærer mig ad; men jeg beskriver meget kummerlig det skønneste Sted i Verden. Se bort fra min Beskrivelse, og forestil Dem et fuldkommen henrivende Landskab: fortryllende om Sommeren og højtidsfuldt om Vinteren. Alt dette er kun en Forberedelse; men mit projektrige Hoved har undfanget en Ide, nemlig den, at vi - hvis De kommer, Elskværdigste - meget godt kunde sige Verden Farvel for en Maaned eller længere og kaste os i Armene paa denne tiltrækkende Ensomhed. Især hvis Himlen vilde befri os for visse generende Væsener. Jeg har Forretninger og kommer til at opholde mig der i nogen Tid. Jeg har en stor - sandt at sige noget uvoren - Familie at komme til Rette med. Der er over 200 bosiddende. Arbeidere og desuden Leiets Fiskere. Maaske - man kan ikke vide det - med Guds Bistand kunde man gjøre en og anden god Gjerning, ganske incognito. Jeg har alle Slags kjeere Fantasier. Vi kunde tage et eller andet underholdende eller alvorligt Arbejde med os. Tiden vil ganske være vor egen. Nogle gode Bøger ville vi først og fremmest have. Hvis Vejret blev godt, kunde vi gaa paa Opdagelser i Naturen og nyde de sidste smukke Dage. Eller ogsaa kunde vi, tilfredse med den Harmoni, som lyder gennem Stormene, afsløre deres rædselblandede Skjønheder; eller, hvis Vinteren skulde overraske os, vilde vi betræde den jomfruelige og rene Sne - tør jeg med Thomson tilføie: vi selv lige saa rene?”

Disse Billeder have megen Tiltrækning for min Følelse. Indbildningen, siger man dog, udtømmer Virkeligheden. Hvis dette har Tiltrækning for Dem, som jeg tror det har, dersom jeg kjender Dem ret, saa skynd Dem da og reis! Havet bliver ogsaa Dag for Dag ubehageligere. Jeg frygter næsten for, at De ikke kommer, da jeg kun altfor meget ønsker det. Hvor jeg vilde være lykkelig, hvis min Frygt var ugrundet.”

Ernst v. Schimmelmann

Charlotte v. Schimmelmann

Det viste sig hurtigt, at Ernst ikke magtede Opgaven at lede Geværfabrikken. Det var navnlig Forholdet til Arbejderne, der voldte ham Bryderi. Han fandt mere Behag i at dyrke Stedets Naturskønheder og fortabe sig i filosofiske Sværmerier end i de praktiske Opgaver, Faderen havde tiltænkt ham, og hans Ønske om Hennings Nærværelse blev efterhaanden til et Ønske om, at Vennen skulde overtage Forretningerne ved Virksomheden, som paa dette Tidspunkt næppe har kunnet afvinde ham nogen Interesse. Man forstaa ogsaa let, at det har været denne ikke særlig praktiske Entusiast og i Faget ganske ukyndige 20-aarige Baron umuligt at sætte sig i Respekt hos Fabrikkens Arbejdere og disponere paa rette Maade. Efter nogen Tids Forløb forlod Ernst Hellebæk og tog til København, medens han overlod Bedriften til Hennings, der, selv om han var noget mere praktisk anlagt, dog ogsaa manglede Forudsætninger og Myndighed til at magte den ret vanskelige Opgave at faa Virksomheden til at gaa tilfredsstillende. Han skildrer selv sin Sindstilstand ved Virksomheden i følgende Breve til Ernst:

”De vilde føle Medlidenhed med mig, min kjære Baron, om De vidste, hvor matte Dagene slæbe sig hen for mig i denne Ensomhed, siden De er tagen herfra. Det er ikke Eneboerens, nei det er Vildmandens Liv, jeg lever; hvis jeg nogensinde havde forsvaret Naturtilstanden, vilde de sidste to Dage grundig have omvendt mig. Jeg lever Timer igjennem uden at foretage mig Noget. Hvorledes skal jeg, saa lykkelig som jeg har været ved Samlivet med Dem, slaa mig tiltaals i Ensomheden.

Igaar Eftermiddag gennemstreifede jeg en Del af disse Skove, hvori vi fortabte os sammen Dagen efter min Ankomst. Idag er Veiret min Fangevogter, og jeg har bandet som en Forbryder. Det er alt det, jeg har været ved Vinduet, for at se Havet og vort Vandfald. Aftenen faldt paa, da jeg modtog Deres Brev. Overbringeren vilde, saa svirende han var, føre sin Sag for mit Forum, men hans Ros havde fundet et meget slet Organ i hans Mund. Hans Ydre var ikke tiltalende. Jeg har dog ikke afskediget ham; han sagde med en saa ydmyg Mine, at hans Skjæbne afhang af mig, at jeg ikke har villet være hans Dommer. Jeg lægger hans Sag i Deres Haand; jeg tror, at De vilde gjøre ham altfor ulykkelig, hvis De jog ham bort, men at De vilde gjøre bedre i at give ham en Plads, som Inspektøren har udfundet, hvori han kan beruse sig uden ubehagelige Følger.

Mit Brev ligner min Beskæftigelse - med andre Ord, jeg taler med Deres Folk og Deres Arbejdere, naar jeg ikke er alene. - De Samtaler jeg har haft med Dem, har forvirret mig lidt. De har besynderlige Tanker om Venskabet, og siden Deres Delikatesse ikke tillader at bruge Ordet Ven, veed jeg ikke længer, hvad Navn jeg skal give Dem.”

”Jeg takker Dem for Deres Godhed mod vor Drukkenbold; han er fuldkommen lykkelig derover. Jeg har hos en Arbejder fundet et forældreløst Barn, der er opdraget paa sin Husbonds Bekostning. Hidtil har den brave Mand haft nogen Hjælp fra Proprietærene; jeg har erfaret det af Andre end ham selv; da han neppe kjender mig, har han ikke bedet mig være hans Talsmand hos Dem. Jeg har givet ham de Penge, De har glemt i en af Deres Skuffer; han er tilfredsstillet, hvad Fortiden angaar, og fra Dem vil jeg nu afvente, hvad der skal gjøres for ham i Fremtiden. Jeg beder Dem sende mig nogen Lecture; jeg er færdig med alle mine Bøger og er blottet for Alt, hvad der ligner Intelligents. Jeg hader Dagene, jeg elsker Tusmørket, og jeg vaager om Nætterne. Jeg sover ofte om Dagen, nyder min The alene og drikker ingen Vin. Besynderligt at fortælle Dem sligt, vil De sige. Ak! hvis De ikke længer vil have, at jeg taler med Dem, saa sig mig, hvorledes jeg skal aflægge denne Vane!

Jeg begraver mig i Regnskaberne og Smedierne; i denne Afgrund taber jeg min Geist, mine Nydelser og mit gode Lune. Jeg veed ikke længer, hvordan det er fat med mig; jeg mener at have tusind Ting at sige Dem, og naar jeg vil skrive, mindes jeg Intet deraf. Min Indbildningskraft er mig til Plage, mit Hjerte er fuldt af Følelser, men det savner Gjenstande. Skriv mig til, min kjære Baron! Ingen skriver; man lader mig i Stikken. Jeg beder Dem, ikke tiere at sende mig Breve fra Fremmede under Deres Couvert; jeg er ikke kjær nok i Forretninger til at finde mig deri.”

Til sidst greb den gamle Schimmelmann ind og fik, bl. a. ved Indkaldelse af flere Hundrede Arbejdere fra Liége, løst Arbejderspørgsmaalet, der nu som tidligere i første Række bestod i Mangelen paa tilstrækkelig faguddannede Folk. Familierne Flamand, Fleron, Piquard, Herforth hørte til de da indkaldte.

Ifølge en Balance over hele Virksomheden optaget i November 1779² er hele Geværfabrikken med Tilliggende optaget til en Værdi af 20,000 RdIr., hvilket næppe er for lidt. Man træffer mellem de opførte Haandværkere en Mængde udenlandske Navne, saaledes Løbesmedene G. de la Commune, Etienne Malherbe, Jacob Ransy, Cork Clos, Nicolai de Moulin og iøvrigt Wilh. Lona, Lorentz Lock, Joseph Barnabee Fleron, Georg Kurtzhals, Lambert Joquinet, Georg Walles, Lambert Jaquet, Chr. Büremorton, Steph.

Flitner, Chr. Körner, Niels Körner, Møller Johs. Unmack, Gæstgiver Ernst Philip Weimer, Chirurgus Holstein. Mellem Aftagerne af Leverancer er opført Ostindisk Kompagni, Islandske og Grønlandske Handels Direktion. Følgende Konti giver Oplysning om, hvilke forskellige Vaaben Fabrikationen omfattede: Bajonetter, guineiske, vestindiske og hamborgske Geværer, Muskedonnere, Infanteri-Geværer, Husarsabler, Pistoler og Husarpistoler. Under Løbesmede Konto, der andrager 11,635 Rdlr., er opført Konti for Boring, Slibning, Skrabning, Tilberedning, Retning, Poleren og Stempling. Man kan ligefrem følge Vaabenets Fabrikation herigennem.

I Aaret 1790 beskæftigede Fabriksvirksomheden c. 200 Personer, der benævntes efter deres Virksomhed henholdsvis som Overværkmester, Løbesmed, Løbeborer, Løbebereder, Bøsssemager, Bajonetsmed, Bajonetsliber og Skæfter. Hver Bøsssemager arbejdede i sit eget Hus og kunde forarbejde sit Gevær fra første til sidste Led. Naar Vaabenet var færdigt, leveredes det til den kongelige Probermester, der var den eneste, der ikke var i Fideikommissets Tjeneste, men ansat af Kongen. Han følte sig derfor som Øvrighedsperson noget hævet over den øvrige Befolkning. Han boede i det Hus, der nu tjener som Lægebolig, og prøvede Geværerne i Proberhuset (Materialhuset) ved Siden af den nuværende Skovfogedbolig. Først naar Geværerne var godkendte af ham, gik de videre. Staten købte de fleste, men en Del udførtes dog bl. a. til Amerika (Vestindien) og til Guineakysten og Ostindien.

Joseph Barnabee Fleron

Probermester bolig

Fabrikationen gav i de følgende Aar et rimeligt Udbytte. I 1796 beskæftigede Fabrikken 34 Mestre, der selv betalte Arbejderne, 35 gifte og 66 ugifte Svende, samt Lærlinge, ialt brødfødedes der paa dette Tidspunkt c. 500 Mennesker. Den leverede aarlig c. 10000 Geværer. I Aarene 1781-97 indbragte Virksomheden aarlig gennemsnitlig 1.5637 Rdl., ialt 265840 Rdl., endnu i 1786 26.347 Rdl., men i 1793-97 kun 7833 Rdl. aarlig.

I 1807 var Schimmelmann saa forudseende 2 Dage inden Englændernes Landgang at bringe hele Geværlageret - ialt 11000 Stk. i Sikkerhed paa Vogne til Hovedstaden. Ved Krigens Udbrud standsede Afsætningen til Udlandet, og senere i 1809 afskedigedes en Mængde Arbejdere, hvoraf en Del emigrerede til Rusland, hvor der kort forinden var anlagt en stor Geværfabrik. 1813 fabrikeredes endnu 4000 Geværer.

Jærnet indførtes fra Norge. For Arbejderne og Bønderne under Hellebæk var Schimmelmann en stor Støtte særlig i de trange Tider efter 1808, og taknemlige Bønder rejste ham paa Odinshøj, hvor Ernst Schimmelmann havde ønsket at blive begravet, en Mindesten, der dog senere er fjærnet. Ved Ernst Schimmelmanns Død i 1831 var hele hans Formue opbrugt, og Fideikommisset kom under Administration. Dette lededes først af von Mentzdorff, der paa Grund af sin Barskhed paa Egnen kaldtes Menschenschreck, og derefter af Etatsraad Moldenhawer, hvis Stridbarhed og nidkære Varetagelse af Fideikommissets Interesser ikke bidrog til at gøre ham afholdt og ofte bragte ham i Konflikt med Egnens Beboere, Konflikter, om hvilke

Moldenhawer

der endnu gaar Frasagn i

Hellebæk. Den egentlige grevelige Ejer af Fideikommisset boede i Tyskland og viste sig i Regelen kun en. 14 Dages Tid om Sommeren, naar Andejagten var gaaet ind. Saa knaldede Bøsserne ved Dammene, og et muntert Jagtliv udfoldede sig, medens Moldenhawer holdt sig i Baggrunden. Men i den øvrige Del af Aaret var Moldenhawer den uindskrænkede Hersker i Hellebæk og følte sig i høj Grad som saadan. Kendt er hans Strid med Klædefabrikkens Direktør Hamann, der bl. a. resulterede i, at Moldenhawer forbød Hamann Kørsel over Fideikommissets Grund, hvilket Hamann besvarede med at slaa en Plakat op paa Vejen, der førte ind over Klædefabrikkens Grund, hvorpaa stod „Adgang tilladt undtagen for Etatsraad Moldenhawer”.

Fra Geværfabrikkens Tid stammer ogsaa Pinsefesterne i

Hammermølleskoven. Ifølge Laurits Pedersen³ hentede allerede i 1578

Latinskolens Dreng ”Maj” i Skovene nord for Helsingør, og sandsynligvis har de helsingørske Lav fra meget gammel Tid holdt deres Majfester i Hellebæk. Da Bøssemagerlavet efterhaanden var blevet større end de helsingørske tilsvarende Lav, har Bøssernagerlavet i Hellebæk taget Føringen. Af selve Pinsefesten, som den fejredes i Geværfabrikkens Tid, giver en nordsjællandsk Forfatter⁴ følgende Beskrivelse:

”Denne Fest har sin Oprindelse af et gammelt Privilegium, som tillader den ældste Dreng i Geværfabrikken, naar han om Foraaret skal gøres til Svend, i de 2 Pinsedage at agere Nar i Skoven. Klædt som Harlekin og forsynet med en mægtig Træbriks gaar han Omkring og fordrer sin Skærv af enhver, som han møder, naturligvis under allehaande Vittigheder og lystige Gebærder. Depaa den Maade indsamlede Gaver anvendes til Klæder og Rejsepenge for Fyren. En uhyre Mængde Mennesker strømmer paa disse Dage sammen i Hellebæk, hvor, foruden Narren, ogsaa alle mulige Kunstnere og Kunstnerinder indfinder sig og ved deres Produktioner forskønne Festen. Man sejler paa den lille Indsø omkring Øen under lystig Musik, man gynger, kører i Karrusellen og danser i Løvsalen, ser paa Beridere. Alt er Liv og Lystighed, indtil paa tredje Dagen, hvor Narren af seks Mand bliver baaren op til Slottet paa en Tønne, fra hvilken han holder en Tale til det grevelige Herskab, som ved en Gave belønner ham for hans Anstrengelser, hvorefter Festen er endt.”

Fra Ernst Schimmelmans Tid stammer Hellebæks Ry som Sommeropholdssted. Ernst Schimmelmann og hans første Hustru Emilie, f. Rantzau, nærrede en sværmerisk Kærlighed til Naturen og elskede at færdes i de skyggefulde Skove og ved den kølige Strand i Hellebæk. Her besøgte Digteren Fritz Stolberg, dem og skrev - i Sommeren 1776 - sin den Gang saa bekendte Ode til Hellebæk. Digtet hedder "Hellebeck, eine seeländische Gegend" og blev offentliggjort i Tidsskriftet Deutsches Museum i September 1776 og tilegnet Ernst og Emilie Schimmelmann.

Med de Venner, der hyppigt besøgte dem i Hellebæk, gjorde de Udflugter i Omegnen, til Kullen og til Gurre; men særlig den nærliggende Odinhøj var Ernst Schimmelmans Yndlingsplads, og han sørgede for, at den blev beplantet. Navnet Odinhøj stammer fra denne tid. Samme Aar d. 25. Maj viedes Ernst Schimmelmann i Hellebæk af Dr. Balthasar Münter til sin anden Hustru, Charlotte, f. Schubart, der ved sin Intelligens og Personlighed saavel som ved den Stilling, hun kom til at indtage som Ernst Schimmelmans Hustru, spillede en betydelig Rolle i dansk Aandsliv og i Datidens Tildragelser. Ogsaa Charlotte Schimmelmann holdt meget af Hellebæk, og naar Ernst's Forretninger - han var i 1788 bleven Statsminister - tillod det, tilbragte de i Regelen nogle Sommermaaneder i Hellebæk. Det var under et af disse Ophold - i Juni 1791 - at den i sin Tid saa meget omtalte Schillerfest fejredes paa Hellebækgaard⁵. Anledningen til denne var en - fejltagtig - Meddelelse om, at Schiller var død. Ernst og Charlotte, der begge var Beundrere af Schiller, havde samlet en Kreds, hvorimellem Baggesen og hans Hustru Sofie, og da Meddelelsen om Schillers Død indtraf, arrangerede man en Dødsfest, hvorunder Baggesen deklamerede Schillers „Freude! Schöner Götterfunken“ - hvorefter et Orkester af blæsende Instrumenter, der hemmelig var skaffet til Stede af Schimmelmann, faldt ind, og bagefter var der Runddans af 4 Dreng og 4 Piger klædte som Hyrder og Hyrdinder. 3 Dage varede denne Sørgefest, men bagefter kom der saa Meddelelse om, at Schiller kun havde været syg. Festen førte iøvrigt til, at der af Schimmelmann og Hertugen af Augustenborg blev bevilget Schiller, der sad haardt i det, en Understøttelse paa 1000 Rdlr. i 3 Aar.

I 1796 indrettede Schimmelmann Kirke i den ene Fløj i Hellebækgaard, og her har været afholdt Gudstjenester, indtil den nuværende Kirke for nogle Aar siden opførtes.

D. 3. August 1807 saa Schimmelmänn fra Hellebæk den engelske Flaade passere og bragte samme Dag Meddelelse herom til København. De følgende trange Aar var for Hellebæk og Aalsgaarde en bevæget Tid, idet Fiskerbefolkningen her tog livlig Del i Kaperierne ⁶. Der udrustedes flere Kaperbaade fra Aalsgaarde, saaledes "Makrellen" med 14 Mands Besætning med Svend Nielsen fra Ellekilde som Fører og Rheder og "Det gode Haab" med 11 Mands Besætning og Kaptajn og Rheder Peter Jensen, der løste Kaperbrev d. 21. Oktbr. 1808. Skibet overgik senere til Købmand H. Schultz i Helsingør, men Peter Jensen var stadig Fører og var med til i 1810 at kapre Skonnerten "Cremor", der prisedømtes i Jan. 1811 med en kostbar Ladning af Kaffe, Sukker, Bomuld, Muskatnødder og Farvetræ. Baaden "Svanen" af Aalsgaarde med 12 Mands Besætning havde til Rheder og Fører Hans Christian Riff, hvis Efterkommere endnu lever i Hellebæk som ansete Fiskere. Han fik Kaperbrev d. 2. Februar 1808.

Hans Christian Riff

Den mest bekendte var dog Baaden "Steen Bille" af Aalsgaarde, hvis Fører og Rheder var Christian Danielsen, der selv kaldte sig C. D., idet han kun kunde skrive sine Forbogstaver. Denne Baad tog flere Priser; mest bekendt er dens Prise d. 16. Juni 1808. Der var gaaet 2 Skibe fra Liverpool, bestemt til Narva. Det ene var en Fregat, "Narova", der foruden at overføre 2000 Tdr. Salt skulde tjene som Konvoy for det andet og derfor var armeret med 4 sekspundige Kanoner. Besætningen var yderligere bevæbnet med Geværer, Hugerter og Pigstave for at modstaa Entring. Ved Indsejlingen til Sundet blev Fregatten angrebet af en Gillelejekaper og besat, men da Gasterne havde splittet sig – nogle var i Kahytten, andre paa Dækket og enkelte havde lagt Vaabnene – rottede Fregattens Folk sig sammen og faldt over de danske. To af Gillelejerne blev haardt saarede, og hele Flokken jages fra Borde og maatte ty til Land. Nogle Timer senere løb "Steen Bille" ud, kom paa Siden af Skibet og tog det, skønt C. Danielsen kun havde 7 Mand og 4 Drengene paa 12-15 Aar at raade over.

Størstedelen af Skibets Besætning flygtede ved Entringen i Storbaaden ad Sverige til, men der var dog 15 Mand af alle Nationer tilbage. Samme Dag indbragtes Skibet som Prise til Helsingør.

Det skal ogsaa her nævnes, at den kendte Kaperfører og Æventyrer Jens Lind stammede fra Aalsgaarde. Ja, det var spændende Tider for Befolkningen i Fiskerlejerne og Kystbyerne, hvorfra Kaperskibene udrustedes og rekruteredes, og noget af den Velstand, de førte til Landet, bundfældedes vel ogsaa paa Kistebunden og gav en Modvægt i de kommende trange Aar.

Hellebæks senere Historie frembyder ikke saa spændende Episoder.

Fra 1831 have en Beskrivelse af Stedet⁷. "Hellebæk Sogn, Anneks til Tikjøb indbefatter Fabriksstaden Hellebæk, der ogsaa bærer Navnet Hammermøllen og Kronborg Geværfabrik, Fiskerlejet Aalsgaarde, Hellebækgaard og Nordskovgaard, Hellebæksmølle og Nordskovmølle, Hartkorn c. 22 Tdr., Folkemængde c. 500. Kirken eller rettere Kapellet og Kirketiende tilhører det grevelige Schimmelmännske Fideikommis. 1 Skole. Fabrikken og den derpaa liggende Gaard, Hellebækgaard, tilhørende Fideikommiset, der drives af Hr. Mitchel. Gaarden ligger i Siden af Marken. Bygningerne ere: Borggaarden, der bestaar af 3 grundmurede og teglhængte Længer af 2 Etagers Højde, og Ladegaarden, der bestaar af 4 Længer, alle af Grundmur. Ved Gaarden er en smuk Have.

Under Gaarden ligger den saakaldte Teilstrup Vang. Til Gaarden ligger et Areal af 250 Tdr. Agerland, 140 Tdr. Eng og 100 Tdr. Skov. Besætning 12 Heste, 50 Stude og 50 Køer.

De til Fabrikken hørende Bygninger ere:

1) En Boremølle, der drives ved et Vandhjul; der bliver Geværløbene borede; denne Mølle forestaas af en Mester.

2) En Hammermølle, hvor alle Geværløbene bliver smedede ved tvende Hamre, der drives ved et Vandhjul; Bælgen sættes ogsaa i Bevægelse ved et Vandhjul. Møllen forestaas af en Mester.

3) Slibemøllen, der drives ved to Hjul; her bliver Geværløbene, Bajonetterne og Ladestokkene slebne.

4) En Melmølle, der drives ved et Hjul; den er bortforpagtet til Hr. Mitchel.

Foruden de fornævnte 3 Møller til Geværfabrikkens Drift, gives endnu en 4de Mølle, der kun bruges, naar hine mangle Vand eller ere under Reparation, her bores Geværløb og her foretages sammes Slibning, lige som ogsaa Lade stokkenes og Bajonetternes. Denne Mølle, der drives ved et Hjul, ligger 1/4 Mil fra Esrom Sø og faar sit Vand fra samme, hvorimod de ovennævnte 4 erhoder Vand fra de omkringliggende Damme. Foruden disse Møller er der 6 forskellige Værksteder, der hvert forestaas af en Mester. Ved Fabrikken er ansat en Over- og Under-Probermester, der lønnes af Kongen. For Tiden er ingen Inspecteur ved Fabrikken, men en Bogholder. Arbejdernes Antal er c. 100, der har fri Bolig for dem og Familje. Husenes Antal er 30, de er alle grundmurede og teglhængte. Fabrikken leverer især Geværer, Karabiner, Rifler og Pistoler for Arméen, dog findes der ogsaa Værksteder for Isenkramvarer. Geværfabrikken er egentligen alene indrettet for Arbejde, der skal leveres til den kgl. Armée, og dens Produktion beror altsaa paa, hvormeget hertil forlanges. Assurance Sum er 90710 Rdl.

Hellebæk Kro

Til Fideikommiset hører ogsaa et Kartoffel Brænderi, et Bryggeri og en Kroe, som er bortforpagtet til Hr. Mitschel, der selv ejer her et Bomuldsspinderi, en Strømpefabrik og et chemisk Blegerie, disse Fabrikker sysselsætte 20 Personer. Ved Blegeriet er en Vadskemølle, der drives alternativt ved Vand og Hestekraft, den eneste i sin Slags i Danmark. Ved Fabrikken er et Teglværk.” Hellebæks idylliske og skønne Natur var gennem den Schimmelmansske Kreds bleven bekendt i videre Kredse. Det

ikke ringe Antal velhavende Købmænd, for en Del af fremmed Nationalitet, der indtil Sundtoldens Bortfald boede i Helsingør, bidrog sit til, at Hellebæks Ry bredtes. En stor Del af disse Købmænd kom fra England, hvor man var vant til at holde Landsted, og mange af dem opholdt sig om Sommeren udenfor Helsingør enten paa deres Landsted eller i lejede Sommerboliger; sikkert har ogsaa Hellebæk været et af de mest søgte Steder. Saaledes blev Hellebæk et kendt Sommeropholdssted, og mange bekendte Personer og Familier, Bagesen, Pram, Fru Heiberg, Carsten Hauch, Collinerne, Wieherne, Puggaards, Blochs og mange andre har været med til at befæste Stedets Ry. Hellebæk har ogsaa sat sine Spor i Litteraturen, saaledes i Beatus Dodt's Rideknægten og ikke mindst gennem Alexander Svedstrups Roman "Erik Gudman", der giver et troværdigt og stemningsfuldt Indblik i Forholdene i Hellebæk i den gamle Geværfabriks Tid.

Takket være det Baand, Fideikommisset hidtil havde lagt paa Bebyggelsen i Hellebæk, er det lykkedes ikke alene at bevare det gamle Hellebæk med de karakteristiske Huse i Bøssemagergaden, Tallerkenrækken, den gamle Lægebolig og Skovfogedbolig, Hovedgaarden, den gamle Smedje, Pakhuset og mange andre Bygninger som en ret enestaaende samlet Bebyggelse fra Enevældens Tid, men ogsaa i Hovedsagen at forhindre en landskabelig Skønhed ødelæggende Villabebyggelse af saadan Art, som har hærget saa mange andre af Landets smukke Egne. Helt er dog Hellebæk ikke sluppet fri; der er adskillige Pletter, men de Bygninger, der er opført senere, synes dog mindre afstikkende og falder noget bedre sammen med Egnen end f. Eks. Bebyggelsen ved Raageleje og Tisvilde, der i alt for høj Grad har ødelagt disse Steders naturlige Skønhed. Gennem Naturfredningsloven og ved Reglerne om arkitektonisk værdifulde Bygningers Fredning er der nu Mulighed for, da det Schimmelmanske Fideikommis er gaaet over til fri Raadighed, at Hellebæk vil kunne bevares uforandret, og de store Skønhedsværdier, det rummer baade paa Naturens og Bygningernes Omraade, vil kunne komme ogsaa Efterslægten tilgode.

Hellebæk Gård 1865

NOTER:

1. Dette blev oprettet d. 11. Juli 1781, omfattende Hellebækgaard og Aalsgaarde Fiskerleje, af Hartkorn c. 28 Tdr., heraf fri Jord c. 15 Tdr., Skov og Superficiærfæste c. 13 Tdr. samt en Fideikommiskapital, der senest er opgjort til 1,007,779 Kr. + 9600 Kr. i nationalbankaktier.
2. Originalen hertil er velvilligst udlaant mig af Ingeniør F. Kaas i Hellebæk.
3. Laurits Petersen: Haandværksskik i helsingørske Lav (pag. 179-187).
4. Beatus Dodt: Rideknægten (pag. 80).
5. Se "Fra Frederiksborg Amt" 1908, pag 91 (artiklen findes her på hjemmesiden som .pdf fil).
6. Jfr. Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807-1814.

KILDER:

Der findes ingen tidligere samlet Beskrivelse af Hellebæk eller Hellebæk Geværfabrik, og Stoffet til nærværende Beskrivelse har derfor maattet samles fra Kilder af højstforskellig Art. De vigtigste Bidrag til Stedets og Fabrikens Historie er hentede fra: Øresunds Toldregnskaber, bl. a. Aargangen 1576 Folio 914, 941, 946, 948, og 952, 1598 Folio 742 og 1599 Folio 84, 86 m. fl. - Hammermøllens Regnskaber (i Rigsark-vet), der findes opbevarede lige fra Møllens Oprindelse i Aaret 1600. - Statistisk Tabelværk 1. Hæfte 1801-1834. - Hans Rostgaards Liv og Levnet af Laurits Thura (1726). - Kali 48 Folio (Kgl. Bibliotek). - Codex Esromensis udg. ved O. Nielsen (1880). - Danske Magazin 5. Rk., 2 Bd. - Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede ved L. Bobé, særlig 5. Bind's Indledning, hvori findes Heinrich Carl og Ernst Schimmelmans Biografi. - C. Nyrop: Johan Frederik Classen (1897). - Astrid Paludan-Müller: J. F. Classen (1923). - C. Nyrop: Helsingørske Industriforhold i Fra Arkiv og Museum 2. Bd., 2. Hf. 1904, hvori findes en Del Oplysninger ogsaa om Hellebæk Geværfabrik. - Kai, Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807-14 (1915). - S. Stern: Topographie over Frederiksborg Amt (1831). - Pontoppidans danske Atlas (1764). - Relations speciales over Cronborg Amt (Kgl. Bibliotek). Tom I. - Kong Christian IVs egenhændige Breve ved S. F. Bricka og J. A. Fridericia. Bind I. - Nyrups Magazin for Rejseskildringer 4. Bind 1825. - Thaarups Statistik 2. Bind. - Kronens Skøder ved West. - Biografisk Leksikon. - Endvidere en Række Tidsskrift- og Avisartikler.

Nærværende artikel er gengivet med tilladelse af Frederiksborg Amts Historiske Samfund.

Teksten er i original retskrivning, men tilpasset nyt sideformat.

Illustrationerne er hentet fra Hellebæk-Aalsgaard Egnshistoriske Arkivs Billedsamling og redigeret af Peter Martin Uldum.